

ու հաստատուն առաքինութիւն՝ որ զսիրտը
ամրացընէր ոչ միայն փափկութեան, ցան-
կութեան, հարստութեան ու թագաւորու-

թեան հրապոյրներուն գէմ՝ հապա նաեւ
ձեռքն ալ զօրացընէր մինչեւ իմահ պաշտ-
պանելու առաքինութեան ծաղիկը:

(Նորայարուրիւն յստոյնկայս)

ԱՐԻՍՏՈՏԷԼ, ՓԻԼԻՍՈՓԱՅԻՆ ՎԵՐԱՅ ՔՆՆՈՒԹԻՒՆ

Փ. Շալ Գերմանացի երեւելի քննաբանը՝
Արիստոտէլ փիլիսոփային վերայ հետեւեալ
դատողութիւնն ըրաւ եւ հրատարակեց, որ
նիւթոյն հետաքրքրութեանը համար՝ պատ-
շաճ դատեցինք հրատարակել եւ մեք օրա-
գրոյս միջոցաւ:

«Մեք այնպիսի ժամանակի մը մէջ եմք՝
ուր գրեթէ ամենեւին իսկ միտք չեմք բերեր
Յունաց մանրապատում գիտութիւնները,
որ հին ժամանակները այնքան զարմանալի
ու գովելի կերեւէին բովանդակ աշխարհիս
մէջ:

«Զարմանք մը կուգայ մեր վերայ երբ կը-
տեսնեմք որ Արիստոտէլ փիլիսոփայի նման
անուանի մարդը՝ ձայնը բարձրացուցած՝ եր-
ջանկութեան եւ օգի տեսակները զատ զատ
կհամրէ, եւ պարտք կգնէ ամէն ատենաբանի
վրայ որ քարոզէ իւր յօժարամիտ լսող-
ներուն:

«Այս երջանկութեան եւ օգտի տեսակնե-
րը հարիւր եօթը հատէն ոչ աւելի են եւ ոչ
պակաս. եւ բաժանմունքն այսպէս է.

Տասնեւերեք տեսակ հաստատուն երջանկութիւնք	43.
Տասնեւինգ նախամեծար երանութիւնք	45.
Քսանեւորս հաստատուն օգուտներ	24.
Հինգ տեսակ օգուտներ, որ այնչափ ճիշդ չեն	5.
Յիսուն տեսակ հաւասարաչափ օգուտներ	50.

Ընդ ամենայն . . . 107.

«Տարակոյս չկայ որ այս տողերը ծիծա-
ղելի բան մը պիտի երեւին ընթերցողաց.
բայց Արիստոտէլ ամենեւին կատակ չըներ:

Նա հաշուելով արուեստական եւ անարուեստ
ապացոյցները, մարդկային սրտին լիակա-
տար հանրահաշիւ ձեւացուցեր է. ուստի եւ
իւր բեմբասացութեանը ժամանակ ըսեր է.

«Գրգռեցէք ձեր բարկութիւնը 17 հնա-
րիւք, եւ մեղմացուցէք տասնեւեօթիւ:

«Քսանեւեօթը տեսակ ցանկութիւն կայ,
որով կսիրեմք եւ կատեմք:

«Երկիւղը կյառաջանայ 11 պատճառէ,
բայց զանոնք կարելի է մեծցընել կամ փոք-
րացընել ուրիշ եօթը պատճառներով:

«Տասուերկու ամօթալի պատճառներ կան
որ կարող են ներգործել ութ տեսակ մարդ-
կանց վրայ, բայց զանոնք պէտք է զանազանել
խոհմութեամբ:

«Յաւակցութիւնը կղբացուի եօթը տե-
սակ թշուառութեան ժամանակ:

«Անպիտանութիւնը կյայտնուի չորս տե-
սական կէտերէ:

«Նախանձը չորս տեսակ կբաժանուի:

«Խօսիլ կսիրեն մարդիկ եօթը կերպով՝
իրենց ունինդիրներուն նայելով, այսինքն
տղայի, ծերի, երիտասարդի, ազնուականի,
ուժեղի, հարուստի կամ աղքատի, բաղդա-
ւորի կամ անբաղդի:

«Այս բաւական չէ. սոցա ամէն մէկ ճիւ-
ղերուն վրայէն ուրիշ գիտութիւններ կանց-
նին, ուստի եւ ես իրաւունք կունենամ
180 կտոր հաշուել զանոնք, որք հռետորական
գեղեցիկ դասախօսութիւն մը կկազմեն, փո-
փոխելով ըստ ժամանակին, ըստ տեղեւոյն:

ըստ մարդկան, ըստ գործոց եւ ըստ դրու-
թեանց :

« Այնուհետեւ կսկսիմք սովորեցնել փոխա-
բերական գիտութեան մինչեւ մականդրա-
կանին գործածութիւնը, չմոռանալով մեր
ոճոյն մէջ առածներ, գեղեցիկ իմաստներ,
զուարճալիք, եւ մինչեւ երկբայական խօս-
քեր գործածել :

« Հաւատացէք որ իմ հռետորական արկըղ-
ներու մէջ մեր արհեստին ամէն տեսակ
ապացոյցները կգտնուին. դուք միայն աշ-
խատեցէք որ այս անսպառ աղբիւրէն կըր-
ցածներուդ չափ օգուտ քաղէք : Այս ալ ը-
սեմ որ երբ կսկսիք հանելու, խկզբան սպի-
տակը սեւ եւ շիտակը ծուռ կերելի ձեր
աչքին :

« Դուք կարող էք հին փիլիսոփայի մը պէս
ասել ձեր լսողներուն թէ « Այսօր ես զովեցի
ձեզ արդարաւիտ, մինչեւ վաղը կգովեմ անխա-
ւառիւնը » :

« Արիստոտէլ փիլիսոփային այս վսեմ ու
սուր ատենախօսութիւնը կհիացընէ մեզ իւր
վերացական բովանդակութեամբը, թէեւ
արդէն 2000 տարի է որ աշխարհիս այլ եւ
այլ կողմերը կպտըտի :

« Այժմ միւս կողմէն նայիմք այս խն-
դրոյն վերայ :

— Ի՞նչ պէտք :

« Բարին ու չարը իրարու քով բերելով :

« Միթէ բարին ատելի եւ չարը սիրելի
կլինի երբեք : Միթէ այսպիսի իմաստակու-
թիւնը գիտութիւն կհամարուի : . . .

« Ի՞նչ ընդունայն եւ անիմաստ բաներ են
այն ամենայն բաժանմունք եւ նրբութիւնք,
ընդ որ կըմայլէին Աթենացւոց, Սիրակու-
սացւոց եւ Աղեքսանդրացւոց փափուկ ըղ-
գացմունքները :

« Մեք լաւ կհամարիմք համաձայնիլ Կուին-
տիլիանոսի եւ Կիկերոնի հետ, որք կըսէին
թէ « Հռետորի մը ամենահարկաւոր պարտ-

քը պիտի լինի անկեղծութիւնը » : Պէտք չէ
մեզ այնպիսի խաբէական փիլիսոփայութիւն-
ներ, որով կպարծենար Արիստոտէլ :

« Ի՞նչ պէտք կրնամք չզարմանալ յոյն փի-
լիսոփային վրայ, որ այնպէս մը կցուցընէր
թէ ինք ամէն բան կհասկընայ, կվերլուծէ,
եւ ամէն բանի վերայ կիշխէ :

« Արիստոտէլ բնազանցութեան խորերէն
կսկսի եւ կհասնի մինչեւ քերականական բա-
րակ խնդիրներուն :

« Կարծես թէ չկար աշխարհիս վերայ
այնպիսի գիտութիւն մը՝ որ իւր զարմանա-
լի խելքին տակ չձգէր : Ամենեւին գոժուար
բան չկար նորա համար, եւ ամէն մտածո-
ղութիւնք ոչինչ էին նորա հիանալի գառո-
ղութիւններուն առջեւ :

« Բայց միթէ ասոնց կարելի է հաւատալ,
միթէ այսպիսի ճշմարտութիւն կլինի. մի-
թէ այնպիսի մարդ եղած է մինչեւ հիմա
որ այսքան խելք ամբողջ է իւր գլխին մէջ :

« Նա ամենայն մեծ ու փոքր բան կշռադա-
տած է, ամենայն ձեւ չափած է, եւ սոցա
իւրաքանչիւր տեսակին տակ դասաւորած է :

« Այս ուսումնական վերլուծութեանց եւ
բազմատեսակ գիտութեանց բովանդակու-
թիւնը կարգացողը՝ կարող է տեղեկա-
նալ զանազան ազգաց բնաւորութիւններուն,
մարդկանց սովորութիւններուն, կառավա-
րութեան ձեւերուն, այլ եւ բնագիտութեան,
տրամաբանութեան, բնական պատմութեան
եւ լեզուագիտութեան :

« Դուք ջերմեւանդութեամբ կերթաք այն
բարակ խելքի տէր մարդուն գիմացը, զոր
աշխարհիս մէջ մէկ հատիկ եղած կհամարիք.
այն անուանի հռետորին առջեւ, որ ամէն
բանի խելք հասուցեր է, ամէն բան փորձեր
է, եւ ամէն բան համբեր ու կարգի դրեր է :

« Մարդ չզարմանար տեսնելով պատմու-
թեան մէջ որ երբ վերականգնեալն եւրոպա
ուղեց նորէն ձեռք բերել ու պայծառանալ
գիտութեամբ եւ պերճաբանութեամբ, ծունկ

չորեցաւ Արիստոտելի գիմացը, եւ քրիստոնեայ ազգերն ասացին այս Հին Հեթանոսին. «Մեզ՝ նոր ազգացս՝ գնւ եղիր խրատ տուող»:

«Կերելի թէ՛ զօրաւոր մէկն եղած է այս մարդը, որ ոչ միայն իւր Հեթանոսութեան գարերուն, այլ եւ մեր ժամանակներն անգամ, այնքան մեկնիչներէն ու Հետեւողներէն յետոյ, մեծ պարծանք կհամարին ոմանք երբ իրենց որ եւ իցէ գրուածքը Արիստոտելի ոճոյն կյարմարցընեն:

«Շատ ժամանակ չէ որ Քիւլիսե անունով գաղղիացին իւր բնական պատմութիւնը բուրովին Արիստոտելի սկզբանցը յարմարցուց: Պ. Իփոլիք Սենք-Իլերը, նորա Քաղաքականութեան թարգմանութիւնը հրատարակեց, գեղեցիկ ծանօթութիւններով ու յառաջաբանով: Փեթրպուրիկի կայսերական ճեմարանը Պ. Թալիստին աշխատութիւնը պսակեց, որ թարգմանեց Արիստոտելի բնազանցութիւնը. եւ ահա դարձեալ կհրատարակուի նոյն փիլիսոփային հռետորական արուեստից ճշգրիտ թարգմանութիւնը: Եւ որովհետեւ շատ տեղ կըլերականացունին այս մեծանուն Հեթանոսին զանազան յիշատակարանները, պիտի իմանամք որ նորա սուտ գիտութեանց եւ արուեստից շարքերը գեռ շատ ժամանակ զմարդիկ մտածմանց մէջ պիտի ընկղմեն:

«Քանի մը կտոր բանով կարելի չէ դատաստան ընել Արիստոտելի՝ այն Հին ժամանակի հռետորին վերայ: Զինքը լաւ ճանաչելու համար պէտք է բոլոր նորա գիտութիւնները մէկ տեղ ժողովել:

«Արդէն շատերը վկայած են՝ որ հռետորական արհեստին մէջ Արիստոտելը ոչ թէ ստեղծագործող, այլ միայն գործիք մի է, որ կրցեր է մարդկանց շատերն համոզել խաբէութեամբ իւր կեղծ փիլիսոփայութեանը:

«Ահա եւ Կիկերոն կըսէ թէ «Արիստո-

տելի գործն եղած է միայն ժողովել Հին մատենագրաց եւ քաջ արուեստագիտաց երեւելի գրութեանց եւ դատողութեանց կանոնները, եւ դասաւորել զանանք նոր հռետորական կարգադրութեամբ»:

«Արիստոտել մարդուս խելքին ցանկ մը կշինէ, եւ անոր մէջ կըրկանդակէ հռետորական գիտութիւնները: Սակայն նա շատ երկբայութեան մէջ կընկնի պատշաճական պիտոյից եւ նորա ներքին նշանաւոր յատկութեանց մասին: Բայց ինչ հարկ կայ որ այս բաներուս վերայ մտածէ Արիստոտել. նորա գործն է գիտութիւնները զատ զատ դասաւորել, եւ ոչ թէ անոնց վրայ դատաստան ընել:

«Արիստոտել այնպիսի ձիրք մ' ունի, որ ամէն բան կհամրէ, կբաժնէ, կգասաւորէ, կարգի կգնէ, եւ թուանշաններով կչափաւորէ: Նա միջնորմ մի ունի ամէն մէկ գաղափարի համար, ինչպէս նաեւ ամէն մէկ որակութեան, ամէն մէկ էութեան, ամէն մէկ զօրութեան, ամէն մէկ խելքի եւ աստիճանի համար: Նա որպէս երեւելի զննիչ, գիտող, նկատող, բոլոր փորձառու մարդկանց առաջինը համարուած է: Լիննէոս եւ Քիւլիէ իրենց առաջնորդ կճանաչեն զԱրիստոտել:— Իէմոն Լիւլլը, իւր բաղմադիմի բառերովը ուրիշ բան չէ, բայց եթէ անծանօթ որդի Արիստոտելի, որ կստեղծէ բնական պատմութեան դատողութիւններ, այլ եւ այլ գրուածոց հաւաքաբանութիւններ, կբաժանէ ձուածինները կենդանածիններէն, եւ կգտնէ որ ճիշդ գատել կարելի է միայն տասուերկու կերպով:

«Եթէ ինձ հարցանէք, ես այսօրուրնէ խորհուրդ կուտամ որ բարոյական գիտութեանց հետեւող մարդը՝ աւելի լաւ է որ Աստուածաշունչ կարգայ՝ քան թէ Արիստոտելի վերացական գրուածքները»:

